

Јелена Н. Божиловић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет Ниш

УДК 321,7; 316.334.56
Прегледни рад

ГРАД И ГРАЂАНСТВО – ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ЗНАЧЕЊА^{1,2}

Сажетак: Феномен грађанства генерише се из града, па се може рећи да је град колевка грађанства. Да је током историје принцип грађанства био везан уз град, потврђује и етимологија појма. Овај спој (уз изузетке империја) трајао је све до стварања националних држава, процеса који је започет у XVII веку, а који кулминира током XX. Држава тада постаје доминантна територијална форма друштва и узима примат као основни центар доношења одлука, који подређује све друге инстанце (градове, регионе, наднационалне ентитете). Она такође јесте и основни регулатор грађанских права и обавеза, и то преко статуса држављанства. Национални идентитет постаје уједињујући оквир који надилази све партикуларне идентитете у друштву и тиме бива важна полуга грађанства. Данас, међутим, у ери глобализације, долази до трансформације у моћи националне државе, њених ингеренција и суверенитета. Ове промене утичу на то да се и концепт грађанства ставља пред нове друштвене изазове и промишља на другачије начине. Циљ рада је да прикаже историјске трансформације појма грађанина и принципа грађанства, уз осврт на савремене промене, које подразумевају диверзификацију националног концепта грађанства на бројне нове концепте, од којих један јесте и урбано грађанство.

Кључне речи: град, грађанин, грађанство, нови концепти грађанства, урбано грађанство.

Увод

Сам термин грађанство носилац је многоструких значења. Понекад се под грађанином мисли на становника града, понекад на држављанина,³ а неретко се

¹ Рад је саопштен на Округлом столу *Урбано друштво и урбане супкултуре у развоју цивилног друштва у земљама у транзицији* који је одржан 12.12. 2014. на Филозофском факултету у Нишу.

² Припремљено у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, под називом *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)*, уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Појам *држављанства* тиче се правно-формалног припадања одређеној политичкој заједници и

он изједначава са припадником буржоазије (што потиче из марксистичке традиције). У сваком случају, грађанина данас можемо одредити као сложен филозофски, друштвени и политички концепт, који за разлику од држављанства није сводив на *статус*, већ је динамичан и представља *социјални процес*. Појединац који као припадник грађанског друштва стаје у одбрану одређених вредности и идентитета, не мирећи се са постојећим стањем дистрибуције грађанских права, остварује се као грађанин.

Структура појма грађанства у теорији се сагледава разнолико, али се у основи посматра кроз формално-правну и морално-вредносну димензију. Исин (Engin F. Isin), на пример, у грађанству препознаје два аспекта: правно-политички и социјални (Isin, 2007: 218), док Јопке (Christian Joppke) под овим појмом подразумева статус, права и идентитет (Joppke, 2008: 37). Бројни други аутори као његове интегралне елементе наводе статус или формалну припадност, затим права, осећај припадности (идентитет), праксу, партиципацију и друго. Сматрамо да је поред *статуса, права и одговорности, идентитета и вредности*, потребно додати још један елемент, а то је *територијални ниво* (eng. *scale*) као простор унутар којег се одвија динамика грађанства. Под скалом или територијалним нивоом мисли се на друштвено конструисану хијерархију ограничених територија и простора различитих величина, као што су локално, регионално, национално или глобално. Ова димензија грађанства није фиксирана датост, већ флексибилна политичка и друштвена конструкција простора која се историјски и периодично трансформише (Guarnizo, 2012: 18), а анализа концепта грађанства дубоко је са њом повезана јер се грађанство увек односи и важи у одређеном територијално омеђеном политичком простору.⁴

Територијалност се историјски мењала, а данас такође доживљава интензивне трансформације померајући се са средњег националног нивоа на ниже локалне нивое (градове) и транснационалне просторе одлучивања. Ови процеси преламају се и на концепт грађанства, па се у том смислу појављује низ

представља услов за стицање свих других права у оквиру дате заједнице. Држављанин је, дакле, онај који је у правном односу са државом, као њен члан, и који по том основу према држави испуњава одређене обавезе, а заузврат добија од ње одређена права (Molnar, 2007: 105).

⁴ Управо због тога су се још антички филозофи бавили питањем идеалне величине државе. Платон је сматрао да је величина полиса битна да би политичка заједница добро функционисала. По њему, идеалан број грађана треба да је константан, а о томе треба да брине држава. У то време (V век п.н.е.) у Атини је живело око 30 000 грађана, а укупно око 150 000 становника, рачунајући жене, робове, децу и странце. Аристотел је сматрао да је тај број јако велики за полис и говорио да је потребно да грађани познају једни друге како би заједница добро функционисала (Aristotel, 2003: 229). Сличног мишљења много касније био је и Русо (Jean-Jacques Rousseau) сматравши да демократија погодује мањим државама. По њему права величина државе лежи у идеалном размеру величине територије (земље) и броја становника. Ако је становника много, грађани не познају оне који су на управљачким функцијама и међусобно се отуђују. Такође, ако је територија сувише велика у односу на број становника, надзор те земље је скуп а производња преобилна, што ствара узроке за одбрамбене ратове. Ако је земља мала у односу на број становника, биће рањива и зависеће од помоћи других, трпеће унутрашње немире и ићи ће у нападачке ратове (Ruso, 1978: 122).

идеја о грађанству повезаних са наднационалним инстанцама (космополитско, постнационално, европско, итд), док урбано грађанство (насупротив претходно поменутиим концептима) почива на идеји о градовима као примарним базама регулације грађанских права и дужности.

Социо-историјска генеза грађанства

Историјски развој грађанства показује нам да се ради о једном од најдинамичнијих феномена и да су током историје различите друштвене групе, не мислећи се са постојећим стањем дистрибуције права, наново покретале питање његовог важења. У антици је грађанство било везано за морал и политичко учешће, да би се у Римској империји значење померило на приватно-правне односе међу појединцима. Процват градова-држава у другој половини средњег века створио је нову фигуру грађанина која се темељи на етици рада и стицања богатства. Током наредних векова кроз револуције грађанство ће доживети нову трансформацију: постаће универзалније, а касније ће добити и национални оквир. Следи краћи приказ историјске генезе појма.

У античкој Грчкој под грађанином се није подразумевао само становник града или припадник државне заједнице (полиса), већ је грађанин и онај који поседује врлину, односно одређени грађански *ethos*. Управо ова последња карактеристика га и раздваја од држављанина. Морално васпитање и способност доношења одлука у корист општег добра основне су грађанске врлине. Тек је на том плану (у појму грађанина) могуће сјединити сферу морала и политике. На нивоу држављанина, она још увек не досеже до моралних идеала и остаје искључиво у правном домену.

Теорија која је репрезентативна за овај период, а уједно је и прва филозофска студија о грађанину јесте Аристотелова. У трећој глави „Политике“, Аристотел грађанина одређује као оног ко може да учествује у саветодавној и судској власти, односно обавља јавне послове (Aristotel, 2003: 72). Да би грађанин могао да влада, он претходно мора научити и да се покорава. Дobar је, по Аристотелу, онај грађанин који делује тако да доприноси добру државе. Овим Аристотел следи Платоново схватање да сваки појединац постоји најпре ради државе, а не за себе самог. Онај ко може да живи ван заједнице је или звер или бог.

Аристотелово схватање темељи се на оштрој сепарацији приватне (*oikos*) и јавне (*polis*) сфере. Да би појединац постао грађанин он мора имати власт и управљати над домаћинством у коме рад робова и жена задовољава његове базичне људске потребе, и оставља га слободним да се политички ангажује са осталим грађанима са којима је једнак. Та једнакост односила се на три ствари: једнакост пред законом (*isonomia*), једнакост могућности говора (*isagoria*) и право на једнаку надницу за рад у јавним установама (*isotimia*) (Podunavac, 2001: 24).

Грађанин полиса постаје грађанин од рођења. Осим тога за овај статус по Аристотелу потребно је испунити неколико услова: грађанин је мушкарац коме се зна порекло, односно лоза; он је власник робова и ратник; напokon, грађанин

је онај појединац који не учествује у физичким пословима и који је потпуно издвојен из сфере материјалне продукције. Као и код Платона, и код Аристотела физички рад супротан је врлинама које творе грађанску врлину. Оно што разликује грађанина од становника полиса који то није, тиче се интелектуалног капацитета и рационалних способности и врлина које му омогућавају да правилно расуђује и доноси најбоље одлуке у корист читаве заједнице. Интелектуалне капацитете за политичко одлучивање поседује само мањина међусобно једнаких. Стога су се грађани бавили питањима од општег државног значаја, као што су склапање рата и мира, савезништво са другим државама, избор закона и магистрата, трговина са другим градовима.

У Риму су ствари стајале другачије. Императорска логика Рима захтевала је уређење односа међу људима који се нису нужно везивали за остварење опште користи и моралних вредности, већ регулисања практичних потреба. Док је у класичном аристотеловском схватању грађанства грађанин онај који је по природи одређен да буде друштвено биће и политички делује (*kata phusin zoon politikon*), у Риму је грађанство нераскидиво везано за правни систем. Грци су сматрали да је свет материјалних ствари везан за *oikos* и да онај ко је грађанин не треба да се бави таквим питањима. У Риму су, напротив, веровали да је основа међуљудских односа управо у поседовању и управљању материјалним стварима. Већина људских активности односи се на стицање и задржавање добра, захваљујући чему субјекти долазе у различите контакте једни са другима, па је у таквом свету потребно законом регулисати односе. Уместо бића које политички делује, грађанин је овде схваћен као онај који стиче и поседује ствари, односно онај који је слободан да делује према закону и да од закона очекује заштиту; грађанин је комбинација економске моћи и права. Тако се може рећи да се, историјски гледано, схватање грађанства померило са *zoon politikon*-а у правцу *legalis homo*. Скала важења принципа грађанства такође се мења: Рим престаје да буде полис и постаје територијална држава.

Дванаести и тринаести век у Европи обележени су стварањем и успоном градова. Средњовековни градови настајали су на темељима античких, али су мењали облик и функцију. Док је војна и одбрамбена улога била основна функција античког града, у другој половини средњег века примат имају економија, потрошња, трговина и универзитети, па се и функције града обликују сходно овим структурама. Типичан средњовековни човек у том смислу јесте грађанин-трговац. Супротност на релацији село-град која је постојала и у Римском царству, овде постаје још израженија и заправо је означавала опозицију цивилизованог града према некултивисаном селу и сељаштву. Сељаци су били у зависном положају и називани су простацима, док се појам грађанина поклапао са појмом слободног човека (Le Gof, 2010: 129). Анимозитета према категоријама трговца и занатлија (који је постојао у античкој Грчкој) више нема.

Макс Вебер (Max Weber) оригиналност градова на Западу види у постојању општине, која мора имати утврђење, тржиште, суд и самосталну управу. Аутономна управа је кључна карактеристика града на Западу, а она подразумева постојање групе грађана који деле заједнички интерес и правно су једнаки. У

том смислу, Вебер град на Западу види као корпорацијски организовано друштво у чијем центру стоји урбано грађанство правно једнаких грађана⁵. Грађане су чинили они појединци који су били чланови цехова, односно професионалних удружења трговаца и занатлија. Кроз припадност и лојалност цеховским удружењима и унапређење *опитег добра* читавог града, ови грађани стичу и морални квалитет, чиме се квалификују као грађани (Molnar, 2004: 24). Општи интереси и корпоративни интереси творили су суштину грађанске врлине.

Нововековни обрт подстакнут је економским успоном грађанског сталежа и економским раслојавањем унутар цеховских удружења. Временом су неки трговци и занатлије постајали богатији од других, па је то створило основу за јачање индивидуалности као основне вредности. На тај начин друштво почиње да се схвата као заједница индивидуа које повезују једнакост у правима за стицање и уговарање. У социјалној мисли и моралном погледу почиње да преовладава либерално схватање, па грађанин све више почиње да се поима као индивидуа чија се врлина и морални квалитет огледају у предузетничком духу и стицању, односно етици рада и профита и духу трговине. Из Хобсовог (Thomas Hobbes) виђења, грађанин има двостуку улогу. Са једне стране он је онај који има три основна права: право на живот у миру, право на ствари које живот чине удобним и право да те ствари стекне радом. Са друге стране, тај исти грађанин је и поданик политичког града (државе) као установе која настаје уговорним путем (Hobs, 2006: 94-95).

На територијалном и политичком плану такође се дешавају крупне промене. Вестфалски споразум из 1648. године означава прекретницу којом почиње нова епоха у историји европских држава, када оне стичу независност, аутономију и суверенитет, док Свето римско царство задржава само духовну доминацију над земљама. Резултат Вестфалског мира јесте и увођење принципа једнакости нација, као и обавезујућих међународних уговора између држава и немешање држава у унутрашњу политику других држава. Значај Вестфалског споразума јесте почетак формирања новог међународног поретка чији центар моћи лежи у појединачним сувереним националним државама, чији партикуларни интереси добијају примат над универзалним интересима царства. На плану грађанства, то је значило промену скале, односно слабљење улоге градова као базе грађанства, а јачање државе као ширег оквира примене овог принципа, док је на плану идентитетске димензије значило лојалност нацији.

Иако су трговци и занатлије као кључне фигуре грађанина имали економску моћ, они нису имали политичка права. Како се њихово богатство временом увећавало, а тиме и њихов значај у друштву, они су постали носиоци захтева за слободом и егалитаризацијом, која ће кулминирати Француском револуцијом, када бивају укинуте све сталешке разлике, а принцип грађанства почиње да се везује уз националитет и државу.

⁵ За разлику од Европе, у Јапану, Кини, Индији и на Истоку уопште, појам грађанина, као ни појам општине није фигурирао као такав. Јака кастинска структура и сродничка припадност надјачавали су интересно удруживање (Veber, 1976: 322).

Оно што се може издвојити као особеност овог периода (крај XIX и већи део XX века) јесте то да се грађанска права шире на оне друштвене групе које су до тада биле лишене тих права. Исин фигуру грађанина кроз историју описује као мушкарца, ратника и оног ко поседује имовину. Генеза и трансформација грађанства кроз XIX и XX век указује на трансформацију те фигуре: имовина није више играла улогу када су грађанска права у питању, жене макар формално, ако не супстантивно, бивају укључене у заједницу кроз иста права, док се војска професионализује и постаје плаћена (Isin, 2009: 375). Грађани се без обзира на своје партикуларне интересе сусрећу и изједначавају под окриљем националитета, који сада постаје владајући унифицирајући принцип грађана и темељ на коме се гради лојалност према националној држави. На плану скале, грађанство се такође трансформише. Држава постаје фактор регулативе који додељује права и укључује односно искључује појединце из заједнице преко принципа грађанства који се идентификује са националношћу. Да би грађани могли да уживају права и статусе, они сада морају бити формални чланови националне државе, односно њени држављани.

У духу нових друштвених односа, класних раслојавања и тиме изазваних конфликта настаје једна од најзначајнијих теорија грађанства XX века, теорија Томаса Хемфрија Маршала (Thomas Humphrey Marshall). Овај енглески социолог је у свом огледу „Грађанство и друштвена класа“ („Citizenship and social class“), први пут објављеном 1950. године, детаљније развио концепцију грађанства, чију структуру види у тријади цивилних, политичких и социјалних права. Његова је основна идеја да једнакост грађана у индустријском друштву по питању *цивилних права* (слобода личности, говора, мишљења, веровања, права на својину, уговоре и права на правду), *политичких права* (право на учествовање у ширим политичким установама, пре свега у парламенту) и *социјалних права* (право на економско благостање и сигурност, институционализовано у образовању и социјалним установама) умањује социјалне неједнакости (Marshall, 1950: 11). Радничка класа је депривирана и налази се на социо-економској маргини, па је решење за њену инклузију у британско друштво садржано у регулисању наведених права од стране државе. Дугорочније последице друштва уређеног према овом принципу огледају се у јакој нацији-држави, сматра Маршал.

Аутор изучавању грађанства приступа еволутивно и историјски, па образлаже да најпре настаје цивилно грађанство у XVIII веку, јачањем институција непристрасног судства и, опште узевши, владавине права. Политичко грађанство врхуни током XIX века и огледа се у ширењу политичких права, односно доступности политичких институција ширем слоју грађана. Социјално грађанство продукт је XX века и представља, на неки начин, врхунац и крај историје грађанства, јер се управо њиме довршава процес историјске борбе за једнакост започете и остварене кроз прва два корпуса права. Покушавши да помири економске неједнакости које производи капитализам кроз увођење социјалних, цивилних и политичких права, Маршал принцип грађанства сагледава као кључни механизам за достизање социјалне правде.

Поред критика о томе да је линеарност у генези права коју Маршал даје упитна (види: Podunavac, 2001: 41), још једна од ствари која указује на ограниченост Маршаловог концепта данас тиче се питања идентитета и националне државе. Маршалова идеја о достизању социјалне правде класно је и национално оријентисана, односно бави се питањем интеграције радничке класе у циљу спречавања друштвених конфликта и максималног смањења социо-економских неједнакости. Међутим, још шездесетих година XX века друштвени покрети скренули су пажњу са проблема класе и нације на *свет живота*, односно права различитих друштвених група као носилаца многоструких идентитета. У XXI веку борбе за грађанска права чешће су израз културних идентитета, у најширем смислу (сексуалног идентитета, родне равноправности, очувања староседелачких култура, еколошке средине, права на град итд.) (Turner, 2000: 133). Дакле, може се рећи да класа није основни нити једини оквир сукоба, па самим тим ни једина тема која се тиче грађанства.

Код Маршала је такође приметна фокусираност на јачање националне државе. Његова идеја била је да би смањење класних конфликта могло допринети оснаживању националне државе (али и повратно), коју он сматра основним оквиром важења и примене идеје грађанства. Управо је ово тема о којој се данас доста дискутује у друштвеној теорији и место на коме се се понајвише огледа ограничење примене Маршаловог концепта грађанства на савремено друштво. Национална држава више нема ингеренције у решавању многих питања и ту улогу преузимају други нивои одлучивања. Осим чињенице да је моћ са националне државе пренета на друге инстанце, многи аутори сматрају да заједничка култура и заједничко национално наслеђе о којима Маршал говори када утемељује грађанска права, тешко могу бити уједињујући фактор око кога би требало формулисати принципе грађанских права. Све трансформације у друштву настале услед глобализацијских процеса морају бити важан чинилац (императив) приликом сагледавања и конструисања уједињујућег грађанског концепта данас.

Критика Маршала уједно представља и друштвени контекст који обликује савремене теорије грађанства.

Савремене трансформације националног концепта грађанства и урбано грађанство

Може се рећи да је ера доминације националне државе започета након Француске револуције и да је обележила већи део XX века. У пракси то је значило да економију, трговину, политичке процесе, па и концепт грађанства одређује и регулише превасходно национална држава. Међутим, транзиција од интернационалне ка глобалној економији од краја '70-их наовамо полако је довела до тога да национална држава почне да губи регулативни значај који је некада имала (процес дерегулације), а да са друге стране улога локалних, регионалних и супранационалних инстанци добије већу економску и политичку моћ (Кнох према Petrović, 2004: 20).

Глобализација у сфери економије, односно ширење капитала на глобалном нивоу, његово савладавање просторних граница (просторно-временска компресија), све већа улога транснационалних корпорација у укупним друштвеним процесима, а у складу са тим и повећана мобилност становништва, одразили су се на живот држава, али и градова. Утицај глобализације на градове неки аутори виде пре свега у рескалирању друштвене моћи, чиме градови стичу више моћи и постају аутономне јединице политичких одлука, односно прихватају више одговорности и ауторитета по питању економског развоја, социјалних сервиса, просторног планирања и слично (Purcell, 2002: 100). Градови су постали транснационализовани локалитети, односно места где се укрштају глобалне политике са локалним структурама моћи, али и грађанима и њиховим захтевима. Глобално и локално нису у антагонизму како се то некада сматрало, већ урбано постаје социјални простор локализованих пракси не само локалних, већ и регионалних, националних транснационалних и глобалних актера (Petrović, 2009: 222). На плану грађанства, промена у односу на претходни период лежи у томе што стандардизовани национални концепти више нису довољни и не представљају адекватан одговор на новонастале промене. Зато се јављају тзв. *нови концепти грађанства* као идеје које пружају могућа решења за савремене недостатке постојећег концепта.

Нови концепти грађанства настају у циљу превладавања ограничености концепта базираног на националној држави и попуњавања противречности које из тога извиру. Односе се на различите аспекте живота, односно грађанских права и идентитета, за које се сматра да су раније били запостављани. Најпре се јавила идеја о *феминистичком грађанству*, која је настала као израз бунта против историјске чињенице о искључености жена из разних друштвених сфера. Слично томе, јавио се и захтев за *интимним грађанством* као тежњом за регулисањем грађанских права која се тичу области интимног живота и избора појединаца (подизање деце, употреба тела, преузимање родних улога, итд.) Осим наведених, значајно је споменути и идеју о *европском грађанству* (које је заживело Мастрихтским уговором из 1992. године), која је резултат стварања наднационалне институције Европске уније, а тиче се не-државног облика грађанства, односно наднационалне припадности. Још шири концепт грађанства јесте *космополитско грађанство* које је присутно код бројних теоретичара (Beck, Held, Habermas). Џон Ари (John Urry) наводи још неке концепте попут *мобилног, мањинског, културног, еколошког* и других (Urry, 2000: 63), а свима је заједничко то што покушавају да укажу на важност остваривања различитих права, која се тичу разних нивоа и скала одлучивања и која концепт грађанства желе да учине компатибилним са савременим глобализованим светом.

Један од нових концепата грађанства јесте и урбано грађанство које је последњих деценија постало честа тема друштвених разматрања. Његова ре-афирмација одраз је схватања да је веза града и грађанства нераскидива и да би данас у друштву које функционише на више скала грађанска права зарад демократске контроле требало више везивати за сам град, без обзира на порекло и националну припадност појединаца. Сама идеја урбаног грађанства и није

тако нова ако учинимо осврт на Лефеврову (Henri Lefebvre) идеју о праву на град. Шездесетих година прошлог века, овај аутор заговарао је идеју по којој би остваривање грађанских права требало да извире из припадања и лојалности граду, а не држави-нацији. Лефевр, као представник марксистичке мисли у урбаној социологији, сматра да град јесте резултат или отисак доминантних односа у друштвеној производњи. Град представља како материјалну, тако и симболичку пројекцију датог друштва, али такође и сам учествује у репродукцији друштвених односа. Градски простор је конкретизована апстракција; на њему се рефлектују економска база и надградња (у виду споменика, јавних и приватних зграда који чине симболе моћи глобалног друштва и владајућих класа) (Vujović, 1982: 114). Анализирајући однос државе и града, Лефевр закључује да је на делу процес етатизације, који значи да држава стоји изнад друштва и да власт на град гледа са висине и са дозом неповерења, као на друштвени облик који генерише самосталност и аутономију и који се одупире контроли. Држава тежи да бирократски и административно доминира над градом, да га присвоји и „прогута“, да преузме његове функције и моћ у доношењу самосталних одлука (Vujović, 1982: 107). Зато се Лефевр залаже за политичку и економску децентрализацију. Она представља пут ка стварању урбаног друштва које би почивало на демократском управљању. Ради се о врсти самоуправљања за коју је Лефевр сматрао да би морало постати основни облик организације друштвених односа у свим територијалним јединицама и производним делатностима.

У вези са тим настало је и једно од његових најзначајнијих дела *Le droit à la ville*, које се бави могућностима политизације урбаног питања. Лефевр износи идеју да би процес доношења одлука у граду требало да буде проширен на све оне који насељавају град и који су његови корисници. Управљање би требало да се базира на демократским принципима и ниједна одлука не би се смела донети без сагласности народа. У ширем смислу, политизација урбаног питања означава победу друштвеног над политичким и државним. Право на град Лефевр сагледава из антрополошке перспективе, као још једно у низу других права (право на рад, културу, старост, пол, образовање, одмор, здравље, природу, итд) која се кристалишу конкретизацијом апстрактних права човека и грађанина (Lefevr, 2008: 28). Као главну снагу и носиоца идеје права на град Лефевр види радничку класу, али износи и сумње. Сматра да је њена моћ ослабљена тиме што је гурнута на маргину, у субурбана подручја. Радници су у заблуди и верују да су се приближили природи, а заправо су престали да буду грађани. Лефевр истиче да урбано друштво без радничке класе није могуће, али додаје да она није једина маргинализована група која ће водити ка његовом остварењу (Lefevr, 2008: 24). Иако Лефеврова мисао има филозофско-утопијски призив, за социологе она је јако инспиративна и конкретна. Савремени аутори урбаног грађанства надовезују се на Лефеврове идеје, стављајући његове основне принципе у оквире глобализације и растућег мултикултурализма.

Динамика градова данас се у великој мери огледа у „борби“ два супротстављена актера, и то: *глобалне економске елите* која присваја градски простор ради остваривања профита, тиме остварујући права на град, али не обавезујући се и на

одговорност и њој супротстављених грађана који настајују град, било да се ради о *домицилном становништву* које тражи своја права на град позивајући се на различите вредности и идентитете, или о *имигрантима* којих је у градовима Запада све више, а који се боре против резиденцијалне сегрегације и других проблема на које наилазе у свакодневном животу. Економски актери често остварују своје интересе уз подршку локалних власти које интересе капитала стављају испред интереса локалног становништва и њихових потреба за квалитетним животом и социјалним сервисима. Фаворизовање захтева капитала у односу на потребе и захтеве локалних актера значи да је предузетничка функција града јача од социјалне, што ствара тензије између различитих актера унутар градског простора.

На трагу Лефевра, урбано грађанство може се дефинисати као онај вид грађанства који за циљ има остваривање грађанских права и обавеза према граду као месту припадности, боравка и живљења. Теоретичар Гварницо (Eduardo Guarnizo) феномен урбаног грађанства одређује као ону врсту грађанства која се налази на доњој скали, везује се за идеју права на град, а настаје као одговор на неолиберализам и глобализацију која јој иде под руку (Guarnizo, 2012: 15). Сматра се да је зарад постизања већег степена демократије у друштву у коме глобална неолиберална економска елита има највише друштвене моћи, неопходно је удружити снаге разних актера урбаног грађанства који би били брана овој врсти доминације. Као неки од актера у оквиру савремених разматрања урбаног грађанства идентификују се разне организације и покрети чији основни циљ јесте остваривање *права на град*. Иако већи део захтева потиче од стране имиграната који немају формално-правни статус, носиоци идеје о урбаном грађанству јесу и оне друштвене групе које поседују држављанство, али су на разне институционалне начине искључене из система. Закон јесте једна од важних арена која дефинише социјални статус и идентитет појединца, али социологе интересују и друга поља на којима се одвија динамика живота у градовима и чини да грађани буду укључени у заједницу или маргинализовани (Smith, McQuarrie, 2012: 4).

Као што је појам грађанства нераскидиво везан за остваривање грађанских права, тако је појам урбаног грађанства несагледив ван идеје права на град. Док Лефевр акценат ставља на радничку класу, савремени аутори допуњују овог аутора идејом да не може једна друштвена категорија да реши овако велика питања, и да је учешће других маргинализованих друштвених група једнако неопходно, пре свега као удружена брана против неолибералне идеологије (Purcell, 2003: 106). У том смислу се разматра улога еколошких, феминистичких, сквотерских и других значајних урбаних покрета.

Као главна замерка свим *новим концептима грађанства* јавља се приговор да су допринели великом растезању самог појма и везали га уз квазиполитичке заједнице (Vasiljević, 2013: 151), чиме се он доводи у кризу. Но упркос томе, сматра се да је њихов допринос пре свега у томе што су показали да је грађанство не само могуће, него и неопходно мислити на другачије начине. Што се урбаног грађанства тиче, важно је нагласити да се оно, како ни други нови концепти, не види као једина могућа форма грађанства која би у потпуности требало да преузме регулативу у друштву, већ се перципира као допуна

која би могла да „поправи“ недостатке постојећег концепта. Урбано грађанство у том смислу преплиће и укршта са осталим скалама моћи. Оно интерферира са државом, али и са транснационалним (наднационалним) нивоима. Ова међуделовања указују на то да је територијално-политичка структура на глобалном нивоу услед савремених процеса данас живља него што је била у периоду стабилности и моћи националне државе, и на то да је концепт грађанства потребно мислити у другачијим оквирима и новом кључу.

Литература

- Aristotel (2003) *Politika*. Beograd: BIGZ.
- Vasiljević, J. (2013) „Građanstvo: Neka razmatranja o klasičnim osnovama i savremenim trendovima rekonceptualizacije“, *Filozofija i društvo* XXIV (3), str. 135-155.
- Veber, M. (1976) *Privreda i društvo 1–2*. Beograd: Prosveta.
- Vujović, S. (1982) *Grad i društvo: marksistička misao o gradu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Guarnizo, E. (2012). „The fluid multiscalar, and Contradictory Construction of Citizenship“, In: *Remaking urban citizenship: organisations, institutions and the right to the city*. Comparative urban and community research, volume 10, (ed) Smith, M.P. and McQuarrie, M. New Brunswick and London: Transaction publishers.
- Isin, E. F. (2007) “City.State: Critique of scalar thought”, *Citizenship studies*, Vol. 11, No. 2, pp. 211-228.
- Isin, E. F. (2009) ”Citizenship in flux: the figure of the activist citizen”, *Politics and international studies (POLIS)*, Issue 29, pp. 367-388.
- Joppke, C. (2008). “Transformation of citizenship: Status, Rights, Identity”, In: Issin, E.F., Nyers, P., Turner, B.S. (ed). *Citizenship between past and future*, Abingdon: Routledge, pp. 36-48.
- Le Gof, Ž. (2010) *Da li je Evropa stvorena u sredwem veku?* Beograd: Clio.
- Lefebvre, H. (2008) „Pravo na grad“, U: *Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, Kovačević i dr. (ur), Zagreb: Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni insitut, Platforma 9,81 – Institut za istraživanja u arhitekturi, Su Klubtura/Clubture, str. 17-29.
- Marshall, T. H. (1950) *Citizenship and social class*. London: Cambridge university press.
- Molnar, A. (2004) „Građanin“, U: *Kritički pojmovnik civilnog društva (II)*“. Krstić, P. (ur), Beograd: Grupa 484.
- Molnar, A. (2007) „Građanin“ U: Mimica, A., Bogdanović, M. *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Petrović, M. (2004) „Globalizacija i gradovi“, *Sociologija*, Vol. XLVI. No.1, str. 19-44.
- Petrović, M. (2009) *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Podunavac, M. (2001) *Princip građanstva i poredak politike*. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa.

- Purcell, M. (2002) "Excavating Lefebvre: The right to the city and it's urban politics of the inhabitant", *GeoJournal* 58, pp. 99-108.
- Purcell, M. (2003) „Citizenship and the right to the global city: Reimagining the capitalist world order“, In: *International journal of urban and regional research*, Vol. 27.2, pp. 564-90.
- Rousseau, J. J. (1978) *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Društveni ugovor*. Zagreb: Školska knjiga.
- Smith, M. P., and McQuarrie, M. (ed) (2012) *Remaking urban citizenship: organisations, institutions and the right to the city*. Comparative urban and community research, volume 10. New Brunswick and London: Transaction publishers.
- Turner, Bryan (2000) „Cosmopolitan virtue“, In: Isin, E.F. (ed) *Democracy, citizenship and the global city*. London: Routledge, pp. 129-147.
- Ury, J. (2000) „Global flows and global citizenship“, In: Isin, E. F. (ed) *Democracy, citizenship and the global city*. London: Routledge, pp. 62-78.
- Hobs, T. (2006) *Čovek i građanin*. Beograd: Hedone.

Jelena Božilović

CITY AND CITIZENSHIP – TRANSFORMATION OF CONCEPT

Summary

The phenomenon of citizenship is generated from the city, so we can say that the city is a cradle of citizenship. That during the history of citizenship it has been associated with the city is confirmed by the etymology of the term. This compound (with exceptions Empire) lasted until the creation of nation states, a process that began in the seventeenth century, and which culminates in the twentieth century. The state then becomes the dominant territorial form of society and the main center of decision-making, which subordinates all other instances (cities, regions, supranational entities). It is also the primary regulator of civil rights and obligations, through citizenship status. National identity (nationality) is also becoming a unifying framework that transcends the particular identities in society and thus becomes an important lever of citizenship. Today, however, in the era of globalization, there is a transformation in the power of the nation state, its jurisdiction and sovereignty. These changes affect the concept of citizenship by confronting it with new social challenges and results in appearing of new theoretical frameworks of citizenship. The aim of this paper is to present the historical transformation of the concept of citizenship and citizen, with regard to contemporary changes on contemporary changes, which include diversification of national citizenship concept in a number of new concepts, one of which is the urban citizenship.

Key words: City, Citizen, Citizenship, New concepts of citizenship, Urban citizenship.